

Dorinio ugdymo metodai liaudies pedagogikoje

Irena Stonkuvienė

Edukologijos mokslų daktarė
Vilniaus universiteto
Edukologijos katedra
Universiteto g. 1/9, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 76 25

Straipsnyje aptariami dažniausiai pirmosios XX a. pusės lietuvių liaudies pedagogikoje taikyti dorinio ugdymo metodai. Daugiausia dėmesio skiriama sakytiniais (žodiniams) ir stimuliaciniams metodams.

Pagrindiniai žodžiai: dorinis ugdymas, ugdymo metodai, liaudies pedagogika.

Ugdymo metodais įgyvendinami pagrindiniai ugdymo tikslai ir principai, perteikiamos dorinės vertybės, formuojamos vertybinės orientacijos. Ugdymo metodų analizė atskleidžia ir kultūroje vyraujančią požiūrį į vaiką, jo prigimtį. Jei vaikas laikomas esąs geras iš prigimties, ugdant dažniau naudojami metodai, ne tik neužgožiantys gerųjų vaiko savybių, bet ir skatinantys jas atsiskleisti. Jei vaiko prigimtis vertinama neutraliai, į vaiką žiūrima iš suaugusiųjų kultūros pozicijų, labiau atsižvelgiant į tai, kuo jis turėtų būti, nei į tai, kuo jis yra. Vaikas privalo sekti suaugusiųjų pavyzdžiu, siekdamas kuo tiksliau atkartoti jam pateikiamą dorovinį etaloną. Tačiau jei vaikas iš prigimties traktuojamas kaip linkęs nusidėti, doroviškai silpnas, bevalis, ugdymas sutelkiamas drausminti, griežtai kontrolei ir ydoms pašalinti.

Pirmosios XX a. pusės liaudies pedagogikos aprašymuose dažniau aptariamas būtent pastarasis požiūris į vaikus ir jų ugdymo būdus. „Vaikas, nors ir mažas, tačiau turi veik visas suaugusiojo žmogaus ydas ir užsispyrimus“, –

taip kaimo bendruomenės požiūrį į vaikus apibendrina A. Kriauza (1943, p. 233). Tad neuostabu, kad bene daugiausia dėmesio skiriama bausmėms (Kėdaitis-Kėdavičius, 1942; Kriauza, 1943 ir kt.). A. Kriauza, rašydamas apie vaikų auginimą XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, dorovinį auklėjimą ir bausmes pateikia beveik kaip neatsiejamus ar net tapačius dalykus. Autorius pažymi, kad „be paprasto vaikų auklėjimo, žaislų, bėginėjimo ir kt., gana įdomus vaiko sąmonės ir jo moralinis auklėjimas su bausmėmis“. Liaudies pedagogikoje, pasak A. Kriauzos, vaiko plakimas, mušimas suprantami kaip pirmutinė ir veiksmingiausia vaiko bausmė: „Šiaip sau moralinių bausmių, auklėjančių vaiko jausmingumą, žmoniškumą, kaimas nevartoja, paprastai tik „kailin“ ir visa“ (Kriauza, 1943, p. 233).

Dabartiniai mokslininkai, analizuodami istorinį bausmių taikymo aspektą, atkreipė dėmesį ir skatinimo metodą. Bausmių ir skatinimų taikymą šeimoje gana išsamiai išanalizavo E. Adomavičienė (1980), šių metodų taikymo

raidą Lietuvos pedagogikoje aptarė L. Ušėkienė ir R. Ališauskienė (2004).

Lietuvos mokslininkus domina ir kiti liaudies pedagogikoje naudoti ugdymo metodai ir priemonės: pavyzdys, pratinimas, žaidimai ir kt. Ypač daug dėmesio skiriama tautosakai kaip universaliai dorinimo priemonei, ugdančiai tiek savo turiniu, tiek panaudojimo būdu. M. Lazauskienė (1972) pažymi pasakų, kaip ypač veiksmingos auklėjimo priemonės, naudojamos natūraliai susiklosčiusių pedagoginių situacijų metu, reikšmę. Mokslininkė pabrėžia, kad pasakų padedami suaugusieji formavo vaikų dorovinius įsitikinimus, pasakomis jaunajai kartai buvo skiepijami pageidautini bruožai: paklusnumas, optimizmas, meilė savo artimui. Pasakų, taip pat patarlių ir priežodžių ugdomąją reikšmę išskiria ir R. Vasiliauskas (2006). Ugdymo metodu, pasak liaudies pedagogikos tyrinėtojo, galima laikyti ir **papročius**, pateikiančius elgesio etalonus ir padedančius siekti įvairių ugdymo tikslų. Bet papročių, kaip ir tautosakos, veikimas akivaizdus tik apžvelgiant tą sociokultūrinį kontekstą, kuriame jie funkcionavo. Sunku nesutikti su M. Martinaičio teiginiu, kad kadaise daina apie darbą ir darbas sudarė dvi to paties veiksmo puses, gyvenimas kaimo bendruomenėje buvo susipynęs su žaidimu, meninė fantazija – su didaktika, dažnai net neturinčia verbalinės formos (1984, p. 61). Tad šiuos aspektus aptarti reikia ypač atidžiai.

Tačiau aprašant ir kitus, iš pirmo žvilgsnio paprastus ir aiškius metodus, taip pat privalu atsižvelgti į platesnį istorinį ir kultūrinį kontekstą. Pavyzdžiui, dabar net neabejojama, kad fizinės bausmės žaloja vaikus ne tik fiziškai, bet ir dvasiškai, pakerta vaikų savigarbos jausmą. Bet, I. Kono nuomone, pavienių metodų negalima tyrinėti atskirai nuo visumos. Mokslininko teigimu, lyginamųjų istorijos, taip pat psicholo-

gijos tyrimų duomenys rodo, kad viskas kur kas sudėtingiau – galutinis ugdymo veiksmingumas priklauso ne nuo pavienių poveikio priemonių, o nuo bendro visuomeninio ir asmenybės konteksto, kuriame tos priemonės taikomos, ir nuo to, kaip jas priima ir vertina pats vaikas. Ar ten, kur lupimas taikomas labai dažnai, užaugs žmonės be savigarbos, – klausia rusų mokslininkas ir kaip pavyzdį pateikia XVI–XVII a. Anglijos ugdymo realijas, kur, nors daugelis žymių mąstytojų ir pedagogų smerkė fizinės bausmės, mušimas buvo labai paplitęs. Tačiau niekas negali teigti, kad anglių džentelmenai neturėjo savigarbos, – teigia I. Konas, – svarstydamas, kad galbūt dėl to, jog lupimas buvo laikomas normaliu socionormatyvinės sistemos reiškiniu, jis buvo priimamas ne kaip asmenybės įžeidimas, o tiesiog kaip tam tikra procedūra, rutina. Gal panieka mušančiam auklėtojui lėmė supratimą, kad galima nubausti, bet ne pažeminti? Gal psichologinį efektą turi visai ne bausmė, o supratimas, teisinga ji ar ne? (КОН, 1988, p. 157–158). Tad atskirų metodų taikymo veiksmingumas išryškėja analizuojant ne tik objektyvius, bet ir subjektyvius veiksmus, konkrečias kiekvieno metodo taikymo aplinkybes. Jas geriausiai atskleidžia kokybiniai tyrimai.

Tyrimo objektas – dorinio ugdymo metodai etnografiniu pedagoginiu požiūriu.

Straipsnio tikslas – aptarti pagrindinius pirmosios XX a. pusės liaudies pedagogikoje taikytus metodus.

Tyrimo metodai – 1. Mokslinės literatūros analizė; 2. Etnografinių ir istorinių šaltinių analizė. Etnografinė medžiaga, saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriuje (LIIES) ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUBRS), leido papildyti ir palyginti tyrimo duomenis. Pirmosios XX a. pusės lietuvių periodinės spaudos analizė padėjo re-

konstruoti istorinį ir sociokultūrinį kontekstą, visuomenės nuomonę apie ugdymo metodus; 3. Kokybiniai bendrų gairių interviu atskleidė tiek bendras kultūrinės reikšmes, tiek individualią ugdymo dalyvių patirtį.

1995–2003 metais Biržų, Kupiškio, Ignalinos, Rokiškio, Šakių, Kaišiadorių, Kretingos ir Prienų rajonuose buvo apklausta 131 respondentas (iš jų 96 moterys, 35 vyrai). Tyrimo respondentais buvo pasirinkti vyresnio amžiaus, ne vėliau nei ketvirtajame XX a. dešimtmetyje gimę žmonės, kilę iš valstiečių šeimų. Jų prašėme papasakoti apie dorinį ugdymą pirmosios XX a. pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje. Didelė interviu dalis – pasakojimai apie dorinio ugdymo metodus. Respondentų dažniausiai minėti metodai sąlygiškai suskirstyti į žodinius (pamokymus ir draudimus) ir stimuliacinius (bausmes ir skatinimus).

Žodiniai dorinio ugdymo metodai

Žodis – vienas iš svarbiausių tradicijų perdavimo būdų. Žodžio galia reiškėsi tėvų autoritetas. „Tėvų (ypač tėvo) žodis – šventas“ – pagrindinė tradicinio dorinio ugdymo aksioma, neginčijama ir nediskutuojama. Tėvų ir kitų suaugusiųjų paaiškinimus, patarimus, įtikinimus, taip pat moralus jungė **pamokymo sąvoka**. Būtent „pamokymas gražiuoju“ sukeldavęs teigiamas emocijas, skatindavęs dorovinių vertybių internalizaciją. Tinkamu metu ištarti reikiami žodžiai vaikams darė didelį įspūdį. Svarbiausius tėvų pamokymus respondentai prisiminė ir prabėgus keliems dešimtmečiams. Jų teigimu, išmintingi tėvų patarimai padėjo ne vienoje sudėtingoje gyvenimo situacijoje, esant dorinio pasirinkimo kolizijai. Pamokymų, išreikštų pasakojimais, turinį padiktuodavo bendruomenės gyvenimas, religija ir tautosaka. Vien tai, kad tėvai, užsiėmę kasdieniais darbais, rasdavo laiko

pasikalbėti su vaikais, šiems būdavęs svarbus įvykis.

Tam, kad doriniai pamokymai pasiektų ne tik vaiko ausis, bet ir širdį, kad dorovinės vertybės būtų ne tik perteikiamos, bet ir priimanos bei internalizuojamos, turėjo būti laikomasi liaudies pedagoginės išminties ir patirties padiktuotų taisyklių – pamokymai turi būti pasakyti laiku ir vietoj¹, išreikšti tinkamu tonu, nesikarščiuojant². Pamokymų veiksmingumą nulemdavo ir juos lydintys paaiškinimai. Pasak respondentės, „*kai paaiškina, jau kitaip supranti. Viskas buvo išaiškinta. Moma iš savęs viską imė. Papasakodavo, kaip jų augino. Tėvas tam karti ir mum rūščiai ką pasakodavo, ar ti susnervavęs, ar ką... Bet tai paskui viską išsiaiškino. Vien tik taisyklingas išaiškinimas padėdavo*“ (I. S. b. P22). Tiesa, buvo laikomasi ir kitokių nuostatų – jei vaikas ko nesupranta, tai jam to ir nereikia žinoti³. Tėvų ir vaikų dorinis pasikalbėjimas, kaip abipusis dialogas,

¹ Pavyzdžiui, „Vaikam ne prie žmonių paaiškina, kas gražu, kas negražu. Jau kai nusivedi vaiką kur, tai vėlu pradėt mokyti, kad negalima rėkaut, lakstyt, reikia namie paaiškint“ (I. S. b. G16).

² Pavyzdžiui, „Su pykiu, žinokit, nieko nepataisysi, tik gerumu, tik įtikint gali. Vaikas, kai tik išmoksta kalbėt, tai ir reikia jį mokint. Gražiuoju mokydavo, paaiškino, intinkino. Jis mokino kažkaip iš tolo. Tai, vaikelį, tu šitaip, tu šitaip“ (I. S. b. P11). – „Pas mus mama labiau drausdavo rėkdama, o tėvelis mokėjo labai gražiai papasakoti. Pasveikus išėjau į šokius. Man palydėjo toks senbernis, dar kalbamės. Mama rėkia: „Greičiau, pana, gukt, o tai daugiau niekur neisi“. Ilgai dar rėkė ant manęs. O aš galvoju: „Nu palauk, kitą kartą negirdėsi, kai grįžtu“. Šeštadienį mes su tėveliu kažką dirbam, jis kalbėjo, kalbėjo taip gražiai, pamokančiai. Paskui jis sako: „Žinai, ką norėjau tau pasakyt, kad vėliai į namus grįžt netinka. Saulė leidžias ir pasistengt reikia grįžt“. Kai taip gražiai pasakė, o ne piktuoju, nuo to laiko, kai tik ima tmt, aš jau namuose. Kai mama piktuoju, tai aš galvoju, kitą kart negirdėsi, o kai tėtis gražiuoju paaiškino...“ (I. S. b. R6).

³ Pavyzdžiui, „Kuo mažiau vaikai žinojo, tuo geresni buvo“ (I. S. b. R8); „Kai dabar vakai didesni ir už mamų, viską žino, tėvų jau neklauso“ (I. S. b. K17); „Kuo mažiau žinai, tuo daugiau klausai. <...> Nieko neaiškino“ (I. S. b. R17), – teigė ne vienas respondentas.

nebuvo itin paplitęs. Dažnai atviriau ir išsamiau buvo pasikalbama tik vaikams suaugus, patiems sukūrus šeimas, įgijus tam tikrą gyvenimo patirtį. O kol vaikai nesubrendę, kalbėdavo dažniausiai tėvai. Vaikams būdavo primenama – „*Turit dvi ausis, kad geriau girdėtumėt, ir tik vieną liežuvį, kad mažiau kalbėtumėt*“ (I. S. b. B11). Šią liaudies pedagoginės praktikos vyravusią tendenciją kritikavo nagrinėjamo laikotarpio pedagogai. A. Šerkšno nuomone, jeigu tėvai nesugeba ar apskritai nesiima atsakinėti į vaikų klausimus, o kartais net aprėkia už „negrąžų“ klausimą, tai nutrūksta tėvus ir vaikus siejantis dvasinis kontaktas (1996a, p. 251). Tačiau jei suaugusieji piktnaudžiaudavo „žodžio teise“, jų pamokymai įgydavo moralizavimo, pamokslavimo pobūdį ir nepasiekdavo norimo rezultato⁴. Todėl dažnai „*vaikams ilgų pamokslų nesakydavo <...> – pasakė trumpai drūtai, sudraudė*“ (I. S. b. G6).

Draudimai, prasidedantys „ne-“: „negalima“, „negrąžų“ ir kt., lydėjo visą ugdymo procesą. Ankstyvojoje vaikystėje vaikai girdėjo paprastus jų ir aplinkos santykius reguliuojančius draudimus: „nelipk“, „neik“, „neimk“, „nerėk“ ir t. t. „*Kol mažas, tai nieko ir neleidžia: ir tą draudžia, ir tą*“ (I. S. b. B14). Vadovautasi patarle: „lenk medį, kol jaunas“. „*Vaikas turi žinot, kas jam galima, kas – ne. Vaikui reikia iš pat mažumės nulaužt ragai. Jeigu užsispyrė – ne, negalima. Neduosi, parėks, parėks ir nustos ir kito kart neberėks, o jeigu rėks, ir pliaukštelt reikia. Jeigu vaikas žino, kad jam viską duosi, tai ir rėks. Šitaip*

⁴ Pavyzdžiui, „Tėtis labai mėgdavo pamokslus sakyti, tai aš užsikimšdavau ausis – tegul sau pamokslauja. Kartą važiuavom į Biržus, į bažnyčią. Tėvas dėl kažko pradėjo pamokslaut. Aš užsikimšau ausis ir galvoju: „Šnekėk sau sveikas gyvas“. Galų gale jis klausia: „Tai ko tu nicko nesakai?“ O ką aš sakysiu, kad nicko negirdėjau?“ (I. S. b. B2); „Tėvai ne tik griežtai apibardavo, bet ir papamokslaudavo. Mes ne viską girdėdavom ir ne visko klausydavom“ (I. S. b. P10).

vaikai išsigimį auga. Paskui jau kai užauga ir tėvam daikto namie nelieka“ (I. S. b. P6), – teigė respondentė. Draudimai vartotilenkiant vaiką suaugusiųjų valiai, „*laužant jo ragus*“, taip pat saugant jį nuo netinkamų įpročių ar palinkimų, sergstint nuo neigiamos fizinės bei socialinės aplinkos įtakos. Mažų vaikų apsaugojamasis drausminimo momentas itin ryškus. Pasak S. Ylos, šiuo amžiaus tarpsniu jis – svarbesnis už diegiamąjį. Gėrio pradai sąmoningiau diegiami vėlesniame amžiuje, kai vaikas daugiau supranta (1978, p. 164). Tyrimo duomenys rodo, kad draudimų ne itin sumažėja ir vaikams paaugus, tiesiog jie įgyja kitokį pobūdį, pavyzdžiui, draudimas paleistuvauti, mažesniems vaikams reiškęs tiesiog „neišdykauk“, paauglystėje ir jaunystėje įgudavo kitą prasmę. Nors paaugęs vaikas pats ima daugiau suprasti „*kas mažna, kas nemažna*“ (J13), tačiau amžius – ne priežastis nepaisyti tėvų „negalima“ – tėvai vis tiek vyresni, labiau patyrę. Tokia tradicija: „*Drausmė buvo. Jau po kariuomenės bernai buvo, o tėvo klausė. Tokia mada buvo*“ (I. S. b. R11).

Svarbu, kokia forma ir koku tonu draudimai buvo išreiškiami ir kokia papildoma informacija juos lydėjo. Vienais atvejais būdavo tiesiog griežtai ir trumpai pasakoma, kad taip elgtis nevalia, o kitais dar įspėjama, kas bus, jei vaikas draudimą pažeis. Be konkrečių, nuo aplinkybių priklausančių draudimų, buvo plačiai paplitę išreikšti tikėjimais ir prietarais⁵. G. Beresnevičiaus teigimu, Lietuvoje prietarai turėjo savo tradiciją ir ji šiek tiek skyrėsi nuo europinės sampratos, smarkiai

⁵ Pavyzdžiui, „Nešvilpk, velnią prišauksi“; „Nespjauk į vandenį, jis šventas, po smerčiai reiks išgert“; „Nevok, ranka nudžius“; „Nemeluok, liežuvis nudžius“; „Nerušiokit vieversiuok, bo būsit rudi kaip šunys“ (VUBRS, b. 398, l. 11); „Nelįskit prie kregždžių, o tai morda visa strazdanom nucis“ (I. S. b. I3); „Draskysit lizdus, nagai nupus“ (I. S. b. I1).

paveiktos įvairių ideologinių ir religinių polemikų – senajai valstietiškai tradicijai prietaras teriškė papildomą ir iš esmės naudingą informaciją apie veiksmo padarinius (2003, p. 116). Liaudies pedagogika rėmėsi vaizdiniu mąstymu – daug lengviau įsimenama tai, kas nederamą darbą atlikus sukelia negeistinus padarinius. Etnologės A. Vyšniauskaitės nuomone, daugelis tabu, šiaudien mums dvelkiančių magija, kaimo žmogui praeityje tebuvo pedagoginė priemonė (Vyšniauskaitė, 1991, p. 16). Vadinasi, iracionalusis pradas slypėjo daugiau turinyje, nei panaudojant. Padarinių numatymas darė ugdomąjį poveikį, sustiprindamas draudimų galią.

Tačiau ar poveikis visada buvęs toks, kokio tikimasi? Pasak G. Beresnevičiaus, jeigu prietarų laikomasi, žmogaus buvimas ir buitis tam tikra prasme modeliuojami – sekdamas pateiktą elgesio modelį individas atsiduria savitoje griežtas ribas turinčioje erdvėje. Tų ribų laikymasis suteikia metafizinės ir egzistencinės saugos jausmą, o už saugumą mokama atsisakant raidos (2003, p. 118). Vadinasi, nelieka vietos laisvai valiai ir apsisprendimui. Kita vertus, tikėjimais pagrįsti draudimai buvo veiksmingi tada, jei bent minimaliai suprantama jų prasmė ir (ar) jais tikima. Tyrimo rezultatai rodo, kad antruojū–ketvirtuoju XX a. dešimtmečiais tėvų draudimų senosios prasmės dažniausiai jau buvo pamirštos, vaikai jais netikėjo, paaugę ignoravo ar net atvirai tyčiojosi, taip menkindami tėvų autoritetą. Uždrausti ir nurodyti, koks elgesys turi būti konkrečiomis aplinkybėmis, jau nepakako. Vieni tėvai stengėsi įtikinti, paaiškinti, patarti, kiti – įbauginti, atgrasyti, nubausti.

Stimuliaciniai metodai

Bausmės. Nors liaudies pedagogikos išmintis skelbė, kad „*piktuoju nedaug tepasieksi*“, tačiau ugdymo praktikoje retas suaugusiųjų susilaikydavo

vo nesigriebęs prievartos ar bent nepakėlęs balso. Daugelis respondentų **barimą** teigė buvus įprasta ugdymo dalimi. Pasak vieno iš jų, „*tėvai dirbo, laiko neturėjo per daug, aprėkia ir visas auklėjimas*“ (I. S. b. K8). Nors barant vaikus buvo naudojama ta pati priemonė – žodis, tačiau barimas labiau priskirtinas jau ne sakytinių (žodinių) metodų, o bausmių sričiai – bausmių, ne tiek ugdančių, kiek skaudinančių vaikus. Bardavusios dažniausiai motinos, tėvams, pasak respondentų, užtekdavo pikta užrikti ar tik rūščiai pasižiūrėti. Dažnai motinų barti ir koneveikti respondentai netgi svarstė, kad reta fizinė bausmė vaikui ne tik veiksmingesnė, bet ir priimtinesnė: „*Moma vis rėkdavo ir rėkdavo: tai ne taip padarei, tai ne laiku parėjai. Geriau jau prilupus būtų*“ (I. S. b. I6)⁶.

Barimą dažnai lydėjo grasinimai ir **keikimai**. Pasak A. Kriauzos, XIX a. tėvai bardavo ir koliodavo vaikus sakydami: „benkartai... varlas koja... šuniokai... icliai... paputnosiai ir t. t.“ Buvo nevengiama ir piktų palinkėjimų: „kad tu sudaužtum, kad tau velniai... kad tau perkūnai... kad tu išdvėstum... kad tau vilkai“. Kraštotyrininko teigimu, supykę tėvai taip dažnai keikdavę ir koliodavę vaikus, kad net kunigai griebėsi priemonių – per pamokslus, kalėdodami, neduodami tokiems tėvams išrišimo ir kt. (1943a, p. 241). Remiantis tyrimo duomenimis, vaikų keikimo tikrai negalima pavadinti masiniu reiškiniu. Pirmojoje XX a. pusėje kaimo bendruomenėje buvo laikomasi nuostatos, kad „*negalima vaikų keikti*“ (I. S. b. P6). Žinoma, kartais net patys kantriausieji tėvai supykę pavartodavo aštresnį, piktesnį žodį. Tačiau dauguma tėvų vengė keiksmų, nes buvo tikima, kad pikti

⁶ Kiti respondentai, ypač tie, kurie būdavo dažnai ir skaudžiai baudžiami fizinėmis bausmėmis, galvojo priešingai – „Darai ką nors tokio ir galvoji, bars tai bars, kad tik nemušty“ (I. S. b. G8).

žodžiai, blogi palinkėjimai gali užtraukti nelaimę, netikusiai nulemti tolesnį žmogaus likimą: „*Jeigu keiksi, tai ir prakeiksi. Jeigu sakysi: „durniau“, tai gali ir atlikt durnas*“ (I. S. b. P6). Tikėta, kad ypač didelį poveikį turi motinos žodis – ne laiku ir ne vietoj ištartas, jis gali sukelti pragingų padarinių. Labiausiai motinos žodžiai paveikūs vestuvių virsme ir kūdikystėje, – teigia N. Marcinkevičienė, tyrinėjusi motinų praeiksmus, pavertusius vaikus akmenimis ar pasiuntusius į nebūtį, „skradžiai žemėn“. Be to, Rytų Lietuvoje buvo tikima, kad „nei motinai, nei tėvui negalima bartis, linkėti blogo savo vaikams pučiant vėjui. „Būna negeras vėjas – nuveša žodžius ti, kur jie išsipildo. Būna blogas vėjas“ (2003, p. 60). Tyrimo metu panašių tikėjimų neužrašyta, tačiau respondentai neabejojo motinos žodžio galia. Net jei praeiksmas neišsipildo, jis vis tiek padaro žalą. Pasak respondentės, niekas kitas negali taip įskaudinti vaiko, kaip pikti motinos žodžiai.

Nedarniose šeimose vyrai taip pat keikdavę tiek vaikus, tiek jų motinas – „*Tėvas keikdavo visokiais žodžiais ir mamą, ir mus, ko tik jis mums nelinkėdavo*“ (I. S. b. K18). Vyrų barimas ir keikimas dažnai peraugdavo į **grasinimus ir bauginimus**. Būta ir itin žiaurių⁷. Didesni vaikai dažniau buvo grasomi fizinėmis bausmėmis, mažesniesiems skirta daugybė kitokių bauginimų. Bauginami vaikai būdavo gana dažnai, nes, pasak respondento, „*jeigu bijo – gera ir baidyt*“ (I. S. b. P5). Baime grįstą drausmę respondentai siejo ir su tam tikru anuometinio kaimo vaikų „tamsumu“. Buvo pabrėžiama, kad seniau vaikai mažiau žinojo, mažiau savarankiškai ma-

⁷ Pavyzdžiui, „Tėvas kad kur kas, tai: „Raudonus dantis sudėsiu!“ Duos rėiškia į burną, kraujas bėgs ir bus raudoni dantys. Arba: „Tylėk, o tai kai duosiu į snukį, galva į sieną įlįs!“ (I. S. b. G17).

tė⁸. Baimė buvo laikoma vienu iš svarbiausių sąžinės formavimosi motyvų. Pasak respondentės, „*jeigu yr, vaikelį, bailė, tai yra ir sąžinė. Jeigu aš bijau, tai ir nedarysiu to, jeigu nieko nebijo- siu...*“ (I. S. b. P8).

Atlikus tyrimo medžiagos analizę, medžiagą sugrupavus į struktūras ir išskirsčius į kategorijas, net plika akimi buvo matyti, kad „bauginimų epizodai“ sudaro nemažą pasakojimų apie ugdymo metodus dalį. Ši dalis ne tik gausi, bet ir įvairi. Apibendrintai galima išskirti, kad dažniausiai vaikai buvo bauginami: fizinėmis bausmėmis, gyvūnais (vilku, varle), mitinėmis ir pasakų būtybėmis (ragana, laumėmis, velniu, babaušiu, rugių (balų) boba, vaiduokliais), žmonėmis (žydais, čigonais, ubagais, plėšikais ar konkrečiu asmeniu), Dievo bausme ir kt.

Dievo baimę dalis respondentų manė esant esmine dorinimo dalimi, pagrindine dorovinio tapsmo sąlyga. Vaikams nuolat buvo primenama, kad Dievas ne tik mato gerus, o ypač blogus vaikų darbus, girdi jų kalbas, bet žino net mintis⁹. Vyresni buvo gąsdinami, kad Dievas gali pasiųsti ligą ar kokią kitą nelaimę¹⁰. Mažes-

⁸ Pavyzdžiui, „Vaikai seniau buvo tokie prislopinti, inbauginti, dėl to ir geresni“ (I. S. b. J13); „Vaikai buvo tamsesni, niekas jiem nešnekdėjo, niekas nemokė. Karves ganim, ir viskas. Aš neskaitau, kad geresni vaikai buvo. Tik tiek, kad bijojo“ (I. S. b. R15) ir t. t.

⁹ Pavyzdžiui, „Mes labai bijojom Dievo. Sakydavo, kad Dievas viską mato, kad jis baudžia, tai nuo mažumės, tai mes ir tikėjom. Labiau tokia baimė buvo tais laikais. Bijojom ir Dievo. Jei kas atsitiko, sako Dievulis baudžia. Kai griaudžia, tai bijojom, sako Dievulis baras“ (I. S. b. R5); „Sakydavo, kad jeigu neklausysi, ar ko nepadarysi, sakydavo, kad Dievulis nubaus. Sakydavo, kad Dievulis viską mato, viską žino, nickur tu nepasislėpsi nuo Dievulio. Ir tikėjau, gal ir iš tikrųjų jis mane nubaus“ (I. S. b. K20) ir t. t.

¹⁰ Pavyzdžiui, „Jeigu Dievas pakoros, nesveika būti, kalbėt negalėsi, vaikščiot“ (I. S. b. J 11); „Sakydavo, jei blogas esi, Dievas perspėja. Jei nepasitaisai, tai jau kai duoda kokį jungą ar ligą, ar gėdą kokią. Tada jau šauk, rėk, prašykis, niekas nepadės“ (I. S. b. R5, R14) ir t. t. Kartais ir mažicms vaikams liga bei mirtis (ypač jų bendraamžių) buvo įvardijama kaip Dievo bausmė – „Kai pamiršta, tai sakydavo, kad va negeras buvo, tai jį Dievulis ir paėmė, ligą užsiuntė“ (I. S. b. R8).

niems vaikams buvo sakoma, kad Dievulis neklaūžadoms galįs netgi „beržinės košės“ įkirsti ar koją pakišti. Pabrėžiant asociatyvius vaiko ir visa matančio bei baudžiančio Dievo santykius, pasak R. Vasiliausko (2006), vaikui buvo primenami tiesos ir atvirumo nesilaikymo padariniai, vaikas mokomas elgtis tinkamai ir sąžiningai. Kita vertus, blogo nedarymas bijant Dievo ar velnio neatskleidžia tikrosios dorovės prigimties. L. Jovaišos teigimu, jeigu dori ar religiniai vaikoveiksmas motyvuojami baime, jie netenka dorovinės ar religinės prasmės, nes taip elgiamasi ne savo valia (1995, p. 61). Juolab kad net ir bauginami mažieji krėsdavo eibes, tik jau pasislėpę po lova, stalu ar kokioje nuošalioje vietoje, kur, jų manymu, negalėjo pasiekti nei Dievo, nei suaugusiųjų žvilgsnis. Vyresni bendraamžių būryje demonstruodami ypatingą „drąsą“ kartais net paburnodavo prieš Dievą, iškraipydavo poterius ir pan¹¹. Be abejo, toks elgesys buvęs labiau atsitiktinis, tačiau, pasak respondento, „*dumas papratimas*“ bauginti vaikus padarydavo savo – vieniems sukeldavo abejonių Dievo gerumu, jo galiomis, „*kitų paskui ir velniu nepagundinsi – pripranta*“ (I. S. b. P18). Tam tikrais atvejais netgi būdavo suabejojama, ar Dievas apskritai yra. Išoriniam abejonių reiškimui numalšinti suaugusieji pasitelkdavo tuos pačius bauginimus ar bausmes. Užgniaužti vidiniams svyravimams jų nepakako. Reikėjo kur kas didesnio pedagoginio takto, geranoriškumo ir išsamesnių teologijos žinių.

Didžiulę žalą darydavo ir bauginimai iš tikrųjų esančiais žmonėmis (žydais, čigonais, el-

¹¹ „Žėgnodavomės ir sakom: „Vardandiklis kikelis, o šalia kelio kryželis, bamc“ arba „Vardandišius kepelišius, čia nickai, čia grickai, čia visa pakūta“ (VUB RS, F. 169, B. 398); „O žėgnotis ir lenkiškai, ir rusišškai moku dar ir negražiai taip: vietoj „Vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus, ir Šventosios Dvasios. Amen“ – „Arklys iš miško iškišįs galvą žiūri“ (I. S. b. R17). Dažnai – „Tėvc mūsų, aš ne jūšų...“.

getomis ar konkrečiais asmenimis). Vaikai imdavę vengti žmonių, užsisiklėsdavę savyje, prakalbinti pravirkdavę, pabėgdavę ir t. t. Be to, tokie bauginimai veikė ne tik emocijas, bet ir dorovinės pozicijos kitų žmonių atžvilgiu formavimąsi. Gąsdinant kitų tautybių, religijų, socialinių sluoksnių žmonėmis buvo brėžiama takoskyra – „mes“ ir „jie“, „savas“ ir „svetimas“. „Svetimiems“ būdavo prilipdomos supaprastintos ir šališkos realybės sampratos, suteikiant jiems nemoralių, turinčių kenkiamąją galią savybių.

Vartodami bauginimus kaip bausmes suaugusieji iš dalies siekė nusimesti atsakomybės našta – juk baudžia ar baus ne tas, kuris bauginama, o tas, kuriuo baugina (Dievas, tėvas, žydai ir kt.).

Žinoma, bauginimų priskyrimas prie bausmių – sąlyginis. Bauginama buvo ne tik baudžiant, bet ir įspėjant, kai kuriuose bauginimuose slypėjo apsaugojamasis momentas. Pavyzdžiui, mažiems vaikams visa, kas egzistavo už kiemo ribų, buvo apibūdinama kaip svetima, pavojinga erdvė, kupina gamtinių ir antgamtinių būtybių. Ruguose neva tūnojo „rugių boba“, „babaušis“, krūmuose – laumės raganos. Miškas – klaidus, be to, ten knibždėte knibždėjo gyvačių, vilkų ir plėšikų. Buvo draudžiama eiti prie vandens, nes galėjo įtraukti ubagas, boba, kipšiuokas ar varlė. O, pasak respondentės, „*kai mažas, tai ir varlės bijai*“ (I. S. b. P4). Mažuosius saugojo nuo pavojų, slypinčių aplinkoje, vėliau pasakojant baises istorijas buvo siekiama apsaugoti aplinką (javus, pievas nuo išmindžiojimo, sodus, daržus nuo vagsčių ir pan.).

Tad, siekdami vienokių ar kitokių tikslų, baugino tėvai, seneliai, kaimynai, vyresnieji broliai ir seserys. Dažnai naudoti bauginimus turi įtakos tai, kad bauginant, ypač mažesnius vaikus, gana greitai buvo pasiekiamas norimas rezultatas.

tas. Tačiau daugeliu atvejų bauginimų ir grasinimų poveikis buvęs trumpalaikis, o žala vaikų psichinei ir net fizinei sveikatai (buvo tikima, kad daugelis ligų prasideda dėl išgąščio) akivaizdi. Daugumos respondentų nuomone, bauginimai – žalingesni net už fizines bausmes.

Fizinės bausmės ilgą laiką liaudies pedagogikoje buvo suprantamos kaip neišvengiamas, o dažnai ir būtinas dorinio ugdymo aspektas. Apie fizines bausmes pasakojo visi tyrimo respondentai. Dažname interviu skambėjo patarlė: „už vieną luptą dešimt neluptų duoda“. Vadinasi, teisūs tie, kurie liaudies pedagogiką vadina „rykštės pedagogika“? Analizuojant tyrimo duomenis tampa aišku, kad nors apie fizines bausmes kalbama daug, tai nereiškia, jog buvo baudžiama už menkiausius prasižengimus.

Mažesni vaikai buvo baudžiami juos paklupdant į kampa, kartais po keliais pripilant žirnių ar grikių. Jei vaikas klūpėdamas jausdavosi „per gerai“ – sukiodavosi, paslapčia šaipydavosi rodydamas liežuvį kitiems vaikams, jam buvo liepiama iškelti rankas, kartais būdavo įduodamas žarsteklis ar malkų pliauskos. Ši bausmė buvo paplitusi ne tik šeimoje, bet ir mokykloje. Tačiau, kai kurių XX a. pradžios pedagogų nuomone, baudimas klupdant nesuderinamas ne tik su pedagogika, bet ir su Bažnyčios mokymu, nes „vaikas įpratęs už mažiausią prasikaltimą klūpoti, kiek kartų atsiklaups prie maldos, tiek prisimins tas nelaimingas valandas ir malda prie Dievo jam nebus maloni, pavirs į bausmę“ (Vaikų bausmės, 1909, p. 132).

Nors vaikai visada žinojo, kad už nedorą elgesį gali būti nubausti mušant, iš tikrųjų mušami buvo retai, tik kai kitos priemonės nepadėdavę – „Iš pradžių genuoju, o kad užsispyrei, tai lupt gaudavai“ (I. S. b. P8). Visi respondentai, išskyrus keletą, teigė vaikystėje mušti gavę vieną-tris kartus. Tiesa, pliaukštelėjimo delnu ar

puodkėle dažnas jų net nelaikydavo mušimu. Pagrindinės priežastys, dėl kurių vaikai pirmojoje XX a. pusėje buvo baudžiami fizinėmis bausmėmis, tai – nusižengimai Dievo įsakymams, nesutarimai su broliais ir seserimis, žalingi įpročiai, nepaklusnumas. Pastarąją priežastį dauguma respondentų minėjo kaip pagrindinę – „Neklausysi – gausi. Už ką gi daugiau vaikų lupš? Tik už neklausymą. Nenuvėjai, nepadarei...“ (I. S. b. P8).

Nors pasitaikydavo, kad „ant greitųjų ir svetimas gaudavo“ (I. S. b. R1)¹², tačiau kaimo bendruomenė retai imdavosi fizinių sankcijų prieš nepilnamečius dorovės normų pažeidėjus. Dažniausiai buvo paisoma nuomonės, kad „prieš vaikų rankų pakelti gali tik tėvas ir mama“ (I. S. b. P11). Jei vaikas prasikalsdavo ne namuose, „svetimas žmogus ateidavo, pasakydavo tėvams, tada jau tėvai bausdavo“ (I. S. b. P 11). Bausdavo dažnai kur kas skaudžiau nei svetimas, nes vaikas ne tik nusižengė dorovės normoms, bet ir padarė „sarmatą“ visai šeimai. Tada buvo taikomas principas „akis už akį“, tiksliau, „gėda už gėdą“. Respondentų teigimu, būtent bausmės gėdos elementas buvęs skaudžiausias ir veiksmingiausias. Tradicinėje kultūroje gėdą ir gėdijimą, remiantis istoriku V. Sirutavičiumi, galima teigti esant itin svarbiu „moraliniu mechanizmu“, kuris reguliavo individų elgesį, bendruomenės ir individo santykius (2002, p. 154). Gėdai sustiprinti naudojami tam tikri bausmės „ritualai“. Vienas iš jų – guldyti ant suolo: „Jei blogiau padarei, paguldė ant zoslano, kelnes numauna ir duoda“ (I. S. b. J11). Kitas – bučiuoti bausmės įrankį ir baudusiojo ranką

¹² Pasak respondento, tokiu atveju tėvai „nicked nesaikydavo, kad ot tu mano vaiką primušci. Dar sakydavo, nusikals ir lupk. Žinoma, jcu tu be reikalo pradėsi lupt, tai jau visi pradės pykt, o jei su reikalu, tai vaikas gavo ir tvarkoj. Sako, nereikia darytm, ko nereikia. Reikia elgtis, kaip reikia“ (R1).

nagrinėjama laikotarpiu naudojamas rečiau. XIX a. „nukaršus, koks vaikėzas yra liepiamas pabučiuot kančios įrankį – diržą, pantį, žabą ar ką kitą, taip pat karšusio ranką. Diržas, rykštė po egzekucijos padedama viešoj vietoj, kad visi vaikai matytų“ (Kriauza, 1943a, p. 245). Šiuos etnografinius duomenis surinkęs A. Kriauza tiek guldymą ant suolo, tiek bausmės įrankio bučiamą įvardija kaip baudžios liekanas. Vieša bausmė, bausmės įrankio eksponavimas, be gėdijimo, pasak respondentų, atliko ir prevencinę funkciją – tai turėjo būti įspėjimas ir pamoka kitiems.

Tokią „pamoką“ ilgai toleravo tiek bendruomenė, tiek kitos ugdymo institucijos – mokykla, Bažnyčia. V. Kavolio teigimu, būtent bažnytinė moralė palaikė bausmės būtinybę, taip darydama įtaką ir tradicinei kaimo moralinei kultūrai. Bausmės kaip būtinybės kelyje į dorybę psichologija, pasak moralinių kultūrų tyrėjo, geriausiai išreikšta 1763 m. elementoriuje: „Rykštė pavaro razumą ing galvą, / Moko poterių ir piktos kalbos gina. / Rykštė, kad vaikelį motina plaka, / Išgelbės tikrai jo dūšią iš peklos. / Rykštė vaikelius pavaro ing dangų“ (1994, p. 130). XX a. pradžioje fizinių bausmių ugdant vaikus šalininkai teigia „rykštė ar šiaip, ar taip, o visgi vaikų išsiauklėjime turi turėti žymią vietą <...>, nors kai kurie mokslo vyrai parašė net knygas apie vaikų auklėjimą, išvedžiodami, kad vaikų mušimas ne yra geru daiktu, nes, anot jų, tai tik žemina vaiką kaip žmogų“ <...> norint išauginti vaiką doru ir protingu žmogumi, gerbiančiu savo tėvus, bausmės yra neišvengiamos – „nemuši vaiko, vaikas užaugęs tave muš“. Ypač vaikai baustini už „prasižengimus prieš Dievo ir Bažnyčios prisakymus, nes jeigu tėvas nebaus vaikų už nusidėjimus, tai Viešpats Dievas tėvus baus“ (Sumeliškietis, 1907, p. 599). Šiam 1907 metų „Šaltinyje“ išspausdinto straipsnio apie vaikų baudimą auto-

riui pritaria ir prelatas J. Antanavičius. Jis, pabrėždamas Dievo baimės ir bausmės svarbą vaikų ugdymui, remiasi Šventuoju Raštu: „Neatimk nuo vaiko drausmės, nes jei jį nuplaksi rykštė, nenumirs: tu jį nuplaksi rykštė, o jo dūšią išgelbėsi nuo pragaro“ (1908, p. 23). Be abejo, buvo ir kitoks, fizinės bausmės smerkiantis požiūris. Šiuo požiūriu besivadovaujančiųjų nuomone, rykštė mažina „protą ir sveikatą“ (Vaikų bausmės, 1909, p. 132). Visą nagrinėjamą laikotarpį dėl fizinių bausmių ugdant vaikus vyko aktyvios diskusijos. Ilgainiui fizinės bausmės palaikančių inteligentijos ir dvasininkijos atstovų mažėja. Trečiuoju – ketvirtuoju XX a. dešimtmečiais fizinių bausmių taikymas labiau priklausė nuo kunigo asmeninių nuostatų nei nuo Bažnyčios politikos. Tačiau kaimo bendruomenė dar ilgą laiką labiau palaikė konservatyvų požiūrį, kad tam tikrais atvejais rykštė – būtinybė.

Be to, bausmė – itin veiksminga kontrolės priemonė. Pasak I. Kono, griežčiausiai kontroliuojamos ir reglamentuojamos tos socialinės grupės ar veiklos sritys, kurioms kultūra teikia daugiau reikšmės ir vertingumo. Viduramžiais liberalus ir nuolaidžiauojantis stilius (seksualumo, maitinimo, higienos atžvilgiu) siejamas ne su sąmoningu suaugusiųjų kantrumu, o su žemu vaikų statusu. Kai tik vaikystės statusas išauga, sustiprėja socialinė kontrolė, padaugėja reikalavimų (Koh, 1988, p. 146). Ph. Aries, XIX amžių įvardydamas kaip vaikystės amžių, pažymi, kad būtent tada šeimos, Bažnyčios, moralistų ir mokymosi įstaigų vadovų pastangomis vaikas neteko tos laisvės, kurią jis anksčiau turėjo suaugusiųjų pasaulyje. Šis amžius atnešė jam rykštę, karcerį – visa tai, kuo anksčiau buvo baudžiami nusikaltėliai iš žemesniųjų visuomenės sluoksnių. Tačiau, pasak istoriko, šis rūstumas buvo pagrįstas kitokiais jausmais nei viduramžių „laisvė“, t. y. visiškas abejingumas vai-

kui ir jo likimui. Vaikystės amžiuje svarbiausiu ugdymo (ir bausmių) akcentu tapo meilė vaikams (Ариес, 1977, p. 241). Meilės ir bausmės derinys ugdant vaikus aptinkamas ir respondentų pasakojimuose. Tačiau čia jis pagrįstas ne tiek paradoksaliu teiginiu „muša, vadinasi, myli“, kiek – „myli, bet muša“ ir / arba „muša, bet myli“. Respondentams buvo svarbus supratimas, kad bausmė – ne nemotyvuota tėvų įniršio išraiška, o pelnytas atlygis už prasižengimą. Pasak vieno iš jų, „ne iš piktumo, iš reikalo įkřėdavo“ (I. S. b. K5). Vaikams dažnai buvo pademonstruojama, kad bausmės procesas nemalonus ne tik baudžiamam asmeniui, bet ir baudžiančiajam.

Veiksminga laikyta bausmė, kuri buvo pelnyta, skiriama laiku, ne per dažna. Dažnai mušant, respondentų nuomone, galima peržengti ribą tarp bausmės ir smurto, nepaaiškinamo žiaurumo ar net prievartos. – „*Mamai užėjo, tai tuoj virvį. Kartą taip lupė, kad ėjo moterys, išgirdo, kaip aš žviegiu, ir sako: „Žmogysta, ką tu darai? Vaiką galima baust, bet ne šitaip“*“ (I. S. b. P15), – pasakojo respondentė. Tačiau paprastai svetimi vengdavę kištis į kitos šeimos reikalus. Pabandžiusiems apginti skriaudžiamą vaiką, dažnai būdavo atšaunama – „Kur kiši savo nosį, kur nereikia. Mano vaikai, mano ir vargai“; „Unt savo spolių – turiu volių...“; „Žūrėk savo vaikų, o ne kitų“ ir panašiai (Kriauza, 1943a, p. 241). Vienos respondentės tėvas bandęs sudrausminti kaimyną, kuris supykęs vaiką spardydamas, trankydamas į žemę, tačiau tas atsikirtęs: „*Nelįsk, mano vaikas, kad norėsiu, galiu ir užmušt*“ (I. S. b. B2). Žiaurios bausmės neapsaugodavo nuo nusizengimų, atvirkščiai, mokė juos nuslėpti¹³. Žiaurumas dažnai ska-

tina žiaurumą. Vaikai, patyrę fizinį smurtą, užaugę patys tapdavo smurtautojais.

Šiuolaikinės pedagogikos nuostatos skelbia, kad ugdant dorą elgesio **skatinimas** kur kas veiksmingesnis nei bausmės už prasižengimus. Vienas iš skatinimo būdų – **apdovanojimas**. Jį dabartiniai lietuvių ugdytojai taiko gana dažnai. V. Vaicekauskienės tyrimai rodo, kad auklėjimas Lietuvoje labai smarkiai skiriasi nuo Indijos ir Švedijos at(si)lyginimo už gerą elgesį populiarumu. Lietuvoje už gerą elgesį apdovanojama 43,3 proc., Švedijoje – 27,5 proc. Indijoje tik 4,5 proc. vaikų (2002, p. 131). Padėtis kardinaliai skiriasi nuo pirmosios XX a. pusės Lietuvos. Tyrimo medžiagoje vos keletas epizodų apie apdovanojimus. Tiesa, šie epizodai išsiskiria emocingumu. Dovanos buvusios retos, galbūt todėl prisiminimai apie jas itin ryškūs, išskirtiniai. Respondentai prisimindavę saldainių skonį, skarelės spalvą, drabužio fasoną, jausmus, užplūdusius gavus dovaną. Viena respondentė, pasakodama apie patėvį, net kelis kartus pakartojo, kad šis buvęs labai geras, nes nupirko jai šilkinę (!) suknelę – „*Žinai, vakui nauja suknelė!*“ (K6). Kita respondentė ilgą ir išsamų pasakojimą apie vaikystę pradėjo nuo momento, kai gavo dovaną iš krikšto mamos ir anuometės savo emocinės būsenos apibūdinimo.

Būtent krikštaitėviai tradiciškai buvo pagrindiniai dovanas teikiantys asmenys, krikštavaikius apdovanodavę Pirmosios komunijos, vardinių ar šiaip apsilankymo proga. Krikštynų papročius tyrinėjanti R. Paukštytė pažymi, kad svarbiausia apdovanojant buvusios ne krikštaitėvių dovanos, bet jų dėmesys, rūpinimasis krikštavaikiu. Pavyzdžiui, buvo sakoma, jei krikštamotė savo krikštavaikį dažnai pakilnoja, tada jis labai gerai augs. Vadinasi, tradicija reikalavo, kad krikštamotė kuo dažniau aplankytų krikštavaikį (1999,

¹³ Pavyzdžiui, „Baisiausiai tai mušdavo už melą, o iš kur tas melas, iš didelės baimės, mįslyji gal pameluosi, išsisuksi“ (I. S. b. G8).

p. 123). Įteikdami dovanas, krikštatėviai krikštavaikius paglostydavę, pagirdavę, kad šie auga dideli, ir paklausdavę, ar šie buvę geri.

Tėvai įteikdami dovaną taip pat kartais pasakydavo, kad apdovanoja už gerą elgesį¹⁴, tačiau konkretų vaiką ir jo poelgį išskirti buvo vengiama, atvirkščiai, buvo pabrėžiama šeimos vienybė ir lygybė. Kadangi dažniausia tėvų dovana – lauktuvės iš turgaus, įteikiant jas visuomet būdavo primenama, kad būtina pasidalyti su kitais. Jei daiktas būdavęs didesnis, skirtas konkrečiam asmeniui, pavyzdžiui, drabužis ar batai, tada kitiems būdavo paaiškinama, kad visiems iš karto nupirkti negali.

Kartais atvejais vaikai dovanų sulaukdavę iš kaimynų¹⁵. Tačiau dauguma respondentų teigia dovanų, juolab už gerą elgesį, niekada negavę. – „*Nebuvo iš ko*“, – aiškino. Be to, nebuvo ir apdovanojimo už gerą elgesį tradicijos – „*Vaikam niekokių dovanų nebuvo, nei biednų, nei ūkininkų. Nebuvo tokios mados.* <...> *Vaikų niekas nepopino*“ (I. S. b. J16) ir t. t. Dovanos, kaip ir pagyrimai, dažnai buvo traktuojamos kaip lepinimas.

¹⁴ „Nupirkdavau ko nors. Saldainį. Sakydavau, kad už tai, kad buvai geras. O vaikai džiaugias ir sako, kad būsim dar geresni“, – pasakojo 1907 m. gimusi respondentė iš Utenos raj. (MA IIES, b. 641, l. 270, 1973 m., užrašė A. Trumpaitienė).

¹⁵ „Vertindavo tą vaiką, kuris kalbėdavo. Kad jis ir durniau pakalbės, tam jis ir vaikas. Aš tai tokia ir buvau. Tai tokia senutė Rimošaitienė, kaimynka, man labai gera buvo. Aš neištrivodavau ją nepašnekinus, tik iš bažnyčios iščinu: „Tetytc, labas“. Vieną kartą ji man sako: „Einam“. Nusivėdė į parduotuvę. „Pasirink kurią nori skėpetukę, šitą ar šitą“, – sako. „Ne, man ana labiau patinka, tokia juoda, raudonom uogytėm ir žaliais lapiukais. Ta man labai graži.“ Ta tai buvo brangesnė, bet ji vis tiek man nupirko tą skarclę, padovanojo. Aš drąsi buvau“ (I. S. b. G16), – pasakojo respondentė. Šis pasakojimo epizodas išskirtinis ne tik dėl to, kad be jokios progos apdovanojo kaimynę. Išskirtina ir tai, kad vaikas buvo apdovanotas už drąsą, komunikabilumą. Paprastai buvo pabrėžiamos kitos pageidaujamos savybės – vaiko paklusnumas, kuklumas, drovumas.

Vaiko lepinimą A. Šerkšnas išskiria kaip vieną iš nagrinėjamo laikotarpio negatyvaus poveikio vaikui veiksmų. Pasak jo, labiausiai vaikui kenkia dvasinis lepinimas, o ypač vaikų **gyrimas**. „Yra tėvų, kurie nesusilaiko gyre savo vaiką, ypač tą, kuris prasikiša kokiais nors savo kūno ar dvasios savumais. Ir dar daugiau: tokie tėvai viešai reiškia džiaugsmą ir pasitenkinimą, kai kiti giria jų vaiką. Pavojingiausia, kad visa tai daroma pačiam vaikui girdint“ (1996a, p. 249) – šie priekaištai dėl „vaiko asmenybės darymo“ daugiausiai skirti tarpukario Lietuvos inteligentams. Kaimo žmonėms pedagogas tokio pobūdžio priekaištų turėti negalėjo – valstiečių šeimose ir taip nebuvo įprasta girti vaikus. Buvo laikomasi nuostatos, kad gyrimas vaikui tik kenkia – „*Sako, taip išeina iš krėslo. Negirk. Nereik girt, kad mano vaikai labai geri, atvirkščiai gaunas*“ (I. S. b. K12). Be kita ko, buvo tikima, kad kūdikiai ir mažesni vaikai itin jautrūs neigiamai aplinkos įtakai: magijai, apžavams, nužiūrėjimams. Pagyros sukelia pavydą, o šis sužadinaš tamsiąsias jėgas. „*Reikia nesigirt, nesidžiaugt, kad vaikas geras, kad ramus, kad gerai miega – gali padyvyt, sužavėt, kaip sako, pačydyt*“ (I. S. b. K12), – tvirtino respondentė, pridurdama, kad ypač reikėtų vengti girti vaikus prie pavyduolių, žmonių su „blogom akim“. Tad tai, jog buvo giriami už dorumą, gerus poelgius, minėjo retas respondentas. Ir kiekvienas įspėjo, kad svarbiausia giriant – saikas: „*reikia girt su mieru*“ (I. S. b. P6). Geras elgesys buvo priimamas kaip savime suprantamas ir nediskutuotinas dalykas. Tai, kad nebuvo neigiamos nuomonės, dažnai buvo tarsi teigiamo statuso patvirtinimas – jei apie tave niekas nekalba, vadinasi, elgesys yra tinkamas, tu esi nuosaikus, prie bendruomenės gyvenimo būdo ir normų pritampantis žmogus. Jei kaimynai pagirdavo vaikus tėvams, į pagyrimą „*geri tavo vaikai*“ būdavo atsakoma – „*nereikia*

girt negiriamo daikto“ (I. S. b. I4). Retas pagyrimų vartojimas gali būti susijęs ir su tuo, kad doras elgesys dažniausiai buvo nusakomas ne pozityvais (ką vaikas turi padaryti), o negatyvais (ko nedaryti). Suprantama, kažin ar būtų logiška nuolat girti vaiką už tai, kad jis nevagia, nemeľuoja ir t. t. Be to, dorinis asmenybės tapsmas visą gyvenimą trunkantis, o ne baigtinis procesas. Čia galutinis rezultatas nėra akivaizdžiai matomas ir numatomas.

Kiek kitaip darbinio auklėjimo srityje – gerai padarytas darbas matomas iš karto. Todėl už kruopščiai atliktą darbą tėvai pagirdavo dažniau, pagyrimo laukdavo ir iš svetimų. Vos paugę vaikai verždavosi į talkas, nes būtent čia jie turėjo daugiausiai galimybių sulaukti pagyrimo.

Darbą galima analizuoti ir kaip atskirą metodą. Itin glaudžias darbo, kaip sistemingiausio ugdymo metodo bei veiksmingiausios priemonės, sąsajas su dorinimu pabrėžia R. Vasiliauskas (2006). Darbo įtaką dorovei ugdyti pabrėžė ir tyrimo respondentai. Būtent darbas, pasak jų, apsaugodavo nuo negerovių, dykinėtojams kylančių pagundų¹⁶. Tačiau kartais darbas buvo traktuojamas ir kaip bausmė. Praskaltusiam vaikui užduodavo jo itin nemėgstamą ar niekam nereikalingą darbą: *„Jei išdykauji, tai nuveda į malkinę ir liepia iš vienos rietinės į kitą malkas perkraut. Bauda tokia. Mamai tai gaila, kaip čia vaikas be reikalo dirbs, o tėvas pasako: „Jei neturit ką veikt, tai darykit darbą“* (I. S. b. R5). Tačiau jei darbas būdavęs visiškai beprasmis, naudojamas ne

auklėti, o patyčiai, jis netekdavo sakralumo ir veiksmingumo¹⁷.

Papildomai aptarti reikėtų ir **pavyzdžio** reikšmę, pabrėžiant, kad didžiausią ugdomąją įtaką darė ne atskiri, specialiai vaikams demonstruojami gražaus elgesio pavyzdžiai, bet šeimos ir bendruomenės gyvenimo visuma. Išsamesnės analizės reikia ir itin veiksmingam bendruomeninio poveikio būdai – **viešajai nuomonei**, parodančiai bendruomenės požiūrį į įvairius sociokultūrinės tikrovės faktus, palaikančiai tradicijų kaip svarbiausio vertybių perteikimo mechanizmo funkcionavimą.

Išvados

Doriniougdymo metodai tradicinėje kaimo bendruomenėje buvo sutelkti į netinkamų vaiko polinkių, elgesio apraiškų prevenciją, slopinimą ar šalinimą. Tai savo ruožtu leidžia kalbėti apie autoritarinį tradicinio dorinio ugdymo pobūdį.

- Gausiausių ugdymo metodų grupę sudaro sąkytiniai (žodiniai) metodai: pamokymai, sujungiantys paaiškinimus, patarimus, įtikinimus, moralus, ir ypač draudimai, dažnai išreikšti tikėjimais, įspėjimais ar bauginimais.
- Nagrinėjamo laikotarpio kaimo bendruomenės nuostatose atsispindi drausmės ir bausmių, išreikštų bauginimais, barimais ir keiksmis, pajuoka, fiziniu poveikiu, būtinybė. Tačiau tyrimas atskleidė, kad fizinės bausmės buvo naudojamos nepasiteisinus kitiems poveikio būdams. Neatitiktis aiškinama tuo, jog didesnę poveikį nei pačios fizinės bausmės darė žinojimas, kad joks

¹⁶ Pavyzdžiui, „Darbas apsaugodavo nuo išdykumo, pareini ir jau tik gult“ (I. S. b. P12); „Žmonės buvo užimti, visi dirbo, tai neturėjo laiko pijokaut ir latravot“ (I. S. b. P2); „Darbų, kai darai, negalvoji apie blogumą. Darbo kai turėsi, blogais keliais neturėsi kada cit. Kas tik gali, turi dirbt. Vaikai, kai dirba, būna geresni“ (I. S. b. P13) ir t. t.

¹⁷ Pavyzdžiui, „Tėvas tai negeras žmogus buvo. Jis ne tik mušdavo, bet ir visai pyčiodavosi. Pušynas buvo, buvo pribirę spygliukų. Surink, sako, visus. Darbą matai duoda, kad dyka nebūčiau“ (I. S. b. G17).

nusižengimas dorovės normoms ir dorinio elgesio standartams neliks nepastebėtas ir nenubaustas.

- Skatinimo metodai (pagyrimai ir apdovanojimai) kaimo bendruomenės dažnai buvo traktuojami kaip vaikų „gadinimas“ ir doriniam ugdymui buvo naudojami itin retai.

Metodų taikymą lėmė įvairūs veiksniai: vienoks ar kitoks vaiko prigimties aiškinimas, tė-

vų nuotaika, vaiko amžius ir, žinoma, konkreti situacija. Tai, kaip laiku ir vietoj ugdymo metodai ir priemonės būdavo panaudojami, lėmė jų veiksmingumą, pavyzdžiui, vienais atvejais pasaka buvo tik pasiklausyti, kitais – ta pati pasaka tapdavo itin svarbiu pamokymu, teisėta bausmė skatindavo neprasižengti, o nereikalingas mušimas mokydavo, kaip geriau paslėpti prasižengimus.

LITERATŪRA

- Antanavičius J. (1908) Apie vaikų auklėjimą. *Šaltinis*, 2, 21–23.
- Bercsnevičius G. (2003) *Vilkų saulutė. Eseiistika*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Berger P. L. (1995) *Sociologija*. Kaunas: Litterae Universitatis.
- Gučienė G. (1968) Mįslės – auklėjimo, protinio lavinimo talkininkės. *Tarybinė mokykla*, 5.
- Jovaiša L. (1994) *Edukologijos pradmenys. Studijų priemonė. 2-asis leidimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Yla S. (1978) *Lietuvių šeimos tradicijos*. Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla.
- Kavolis V. (1994) *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.
- Kėdaitis-Kėdavičius K. (1942) Vaikų ir piemenų bausmės. *Gimtasai kraštas, V knyga, 3 sąsiuvinis*, 107–109.
- Kriauza A. (1943) Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje. *Gimtasai kraštas, 31*, 229–235.
- Kriauza A. (1943a) Kaip bardavosi ir pykdavosi mūsų seneliai. *Gimtasai kraštas, 31*, 234–235.
- Lazauskienė M. (1972) *Pasakų panaudojimas vaikų auklėjime lietuvių valtiečių šeimoje (XIX a.–XX a. pr.)*. Nepublikuota pedagogikos mokslo kandidato disertacija. Vilnius.
- Marcinkevičienė N. (2003) Motinos žodžio galia: praeikimai. *Liaudies kultūra, 1*, 54–61.
- Martinaitis M. (1984) Fragmentai apie naiviają etiką. *Etikos etudai* (T. 8, p. 53–67). Vilnius: Mintis.
- Norušytė O. (1973) Dorinis auklėjimas šeimoje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* (p. 195–216). Roma: *Lietuvių katalikų mokslo akademija*.
- Paukštytė R. (1999) *Gimtuvės ir krikščynos Lietuvos kaimo gyvenime*. Vilnius: Diemedis.
- Sirutavičius V. (2002) Nusikaltimai „dėl gėdos“: naujagimių žudymai XIX a. Lietuvos visuomenėje. *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos, 2(11)*, 147–157.
- Sumeliškietis B. (1907) Apie vaikų baudimą. *Šaltinis, 38*, 599.
- Šerkšnas A. (1996) Naminio ugdymo pagrindai. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m. Antologija* (p. 248–251). Vilnius: Mintis.
- Ušeckienė L., Ališauskienė R. (2004) Skatinimo ir bausmių sampratos raida Lietuvos pedagogikoje // *Pedagogika, t. 71*, p. 110–113.
- Uzdila J. (1993) *Dorinis asmenybės ugdymas šeimoje*. Vilnius: Academia.
- Vaicekauskienė V. (2002) *Sąžinės ugdymo pagrindinės mokyklos etikos pamokose galimybės ir ribos* (Nepublikuota edukologijos daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2002).
- Vaikų bausmės (Adelija Kal-tė) (1909). *Šaltinis, 9*, 132–133.
- Vasiliauskas R. (2006) *Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas (XIX a. II pab.–XX pr.)*. Vilnius: VPU leidykla.
- Vyšniauskaitė A. (1991) Darbas nebuvo našta. *Liaudies kultūra, 6*, 16.
- Адомавичене Э. (1980) Поощрения и наказания в воспитании школьников в семье. Дисс. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук. Вильнюс.
- Ариес Ф. (1977) Возрасты жизни. *Философия и методология истории* (с. 216–245). Москва: Прогресс.
- Кон И. С. (1988) *Ребенок и общество (историко-этнографическая перспектива)*. Москва: Наука.

THE METHODS OF MORAL EDUCATION IN LITHUANIAN FOLK PEDAGOGY

Irena Stonkuvienė

Summary

In the article there are discussed the methods of moral education applied in Lithuanian folk pedagogy. The methods of a child education mostly depended on the dominating concept of childhood and the nature of the child in the culture.

In the article is discussed the application of narrative methods in traditional practice. Folk pedagogy widely uses narrative (verbal) methods whose essence is revealed in the statement "A parents' word (also other adults') is holy". Two groups of verbal methods are determined: suasion encompassing explanations, advice, convincing, moralising, and prohibitions often supported by beliefs, warnings and intimidations. The importance of folk art as a universal means educating both through the content and through the methods of application is stressed.

Besides traditional methods used for educating children, stimulation methods, punishment and rewards, are analysed. A child in a traditional culture often is considered morally inferior, given to sin or else sinful by birth therefore methods of education were focused on elimination and suppression of inappropriate inclinations and instances of behaviour. Punishments consisting of scolding, cursing, mocking, intimidating, physical punishments made up a big part of educational methods. In the article emphasizes the damage produced by intimidation which affected not only the emotional sphere but also the formation of the negative attitude towards religion, environment and other pe-

ople. Physical punishment in the practice of traditional moral education were interpreted as an inseparable part and even necessity. The attitude to the punishment as to the necessity is expressed in the saying that "one punished is worth 10 unpunished". However, folk pedagogy cannot be reduced to the pedagogy of stick and carrot. Stick was resorted to as the last instance, when the other measures of education gave no effect. A much greater effect than a punishing stick produced the conviction that no breach of moral norms or standards of moral behaviour will remain unnoticed. Good behaviour in traditional culture was taken for granted, which does not have to be specifically brought to notice, therefore gifts and rewards for good behaviour often were seen as spoiling measures in child education and as methods of encouragement were applied only in exceptional cases.

The application of the methods was determined by many factors: one or other interpretation of a child's nature, a child's age, concrete situation etc. Very important is the context of application of the methods. The effectiveness of the methods was determined by how timely and appropriate were methods, e.g.: in some cases a fairy tale was meant only for listening, in other instances the very same fairy tale turned into an important moral, when a deserved punishment fostered the need not to break the rules while unnecessary physical punishment taught how best to hide misdemeanours.

Įteikta 2007 01 10

Priimta 2007 02 12